

О. В. Ряшко

Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики,
канд. юрид. наук, доцент

В. І. Ряшко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
доцент кафедри історії держави і права,
канд. іст. наук, доцент

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЯК ВАЖЛИВОГО ЧИННИКА ПАТРІОТИЗМУ У МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

© Ряшко О. В., Ряшко В. І., 2015

Розглянуто актуальні проблеми формування національної самосвідомості як важливого чинника патріотизму студентів і курсантів ВНЗ України, майбутніх працівників правоохоронних органів, на яких держава і суспільство покладатиме відповідальність щодо забезпечення стабільного правопорядку і громадської безпеки, захист конституційних прав і свобод громадян України.

Ключові слова: держава, суспільство, патріотизм, свідомість, духовність, національна самосвідомість, гідність, правоохоронці, студенти, курсанти, вищий навчальний заклад (ВНЗ)

Е. В. Ряшко, В. І. Ряшко

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ КАК ВАЖНОГО ФАКТОРА ПАТРИОТИЗМА У БУДУЩИХ РАБОТНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ УКРАИНЫ

Рассмотрено актуальные проблемы формирования национального самосознания как важного фактора патриотизма студентов и курсантов вузов Украины, будущих работников правоохранительных органов, на которых государство и общество накладывают ответственность за обеспечение стабильного правопорядка и общественной безопасности, защиты конституционных прав и свобод граждан Украины.

Ключевые слова: государство, общество, патриотизм, сознание, духовность, национальное сознание, достоинство, правохранители, студенты, курсанты, высшее учебное заведение, (ВУЗ)

Е. V. Ryashko, V. I. Ryashko

THE FORMATION OF NATIONAL SELF-AWARENESS AS AN IMPORTANT FACTOR OF PATRIOTISM IN THE FUTURE WORKERS OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

The actual problems of national self-awareness forming as an important factor of patriotism in the future students and cadets of higher education institutions of Ukraine are considered. The future law enforcement officers, on whom the state and society will put the

responsibility for providing stable public order and public safety, the protection of constitutional rights and freedoms of the citizens of Ukraine.

Key words: state, society, patriotism, awareness, national self-awareness, dignity, law enforcement officers, students, cadets, higher education institution.

Постановка проблеми. Серед проблем, які гостро постають перед вищими навчальними закладами (далі – ВНЗ) України, особливо вирізняється проблема підготовки фахівців, які у XXI ст. візьмуть на себе всю відповідальність за розбудову держави, її соціально-політичний, економічний розвиток та забезпечення стабільного правопорядку та громадської безпеки, захист конституційних прав та свобод громадян України. Актуальність проблеми полягає в тому, що проти України з боку антиукраїнських, сепаратистських, шовіністично проросійських елементів ведеться цілеспрямована інформаційно-пропагандистська війна ЗМІ Росії.

Неоголошена так звана “гібридна війна”, яку веде Російська Федерація проти України, є незаконною, несправедливою, агресивною.

У цій ситуації надзвичайно важливим постає завдання формування високих ідеалів патріотизму громадян, готовності захищати свою державу, її суверенітет, незалежність, демократичні і національні цінності нашого народу.

Вирішення цих та інших питань вимагає виховання у студентів та курсантів вишів-майбутніх правоохоронців – високої культури, духовності морально-християнських чеснот. У цьому аспекті важливе місце посідає формування національної самосвідомості як важливого чинника національно-патріотичного виховання молодого покоління українців.

Стан дослідження. Проблему формування національної самосвідомості і патріотизму досліджували українські педагоги: Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський. Їхні видатні попередники, вчені та педагоги Києво-Могилянської академії мислителі О. Духнович, Г. Сковорода, К. Ушинський, І. Франко, Т. Шевченко, Я. Чепіга – у своїх творах значне місце відводили вихованню любові до рідної землі, малої та великої Батьківщини, рідної мови: поваги до історичного минулого, формуванні національної свідомості.

Методологічні та теоретичні основи формування особистості з глибоким почуттям патріотизму, любові до Батьківщини розкриті у працях І. Беха, Г. Біленької, А. Бойко, М. Боришевського, Г. Васяновича, О. Вишневського, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, В. Каюкова, В. Кобзаря, В. Коваля, М. Левківського, І. Матюши, О. Сухомлинської, Д. Чижевського, П. Щербаня та ін.

Формування проблеми національної свідомості та патріотизму молоді досліджували О. Абрамчук, В. Борисов, Л. Білас, А. Веремчук, Т. Гавлатіна, О. Гевко, І. Грязнов, В. Дзюба, Ю. Каюков, В. Кіндрат, О. Кириченко, Ю. Руденко, С. Франків, А. Фрідріх та ін.

Аналіз існуючої літератури свідчить про те, що в основному дослідники акцентували увагу на проблемі формування національної свідомості учнів загальноосвітніх шкіл. Існує брак робіт, спрямованих на вивчення проблеми молоді, яка навчається у ВНЗ і особливо майбутніх юристів, правоохоронців, що спонукає до її аналізу. Зрозуміло, в межах цієї статті неможливо її всебічне висвітлити.

З огляду на це важливою і актуальною є наукове розроблення і практичне забезпечення сучасної системи національно-патріотичного виховання студенсько-курсантської молоді, метою якого є формування у свідомості майбутніх правоохоронців гордості за приналежність до українського народу, внутрішньої потреби зміцнювати могутність і суверенітет держави, забезпечувати законність і безпеку громадян.

Отже, аналіз вітчизняної джерельної бази вказує на те, що ця проблема вимагає постійної уваги науковців, пошуку нових підходів, ідей, рекомендацій.

Мета роботи. Спираючись на ідеї опублікованих праць, акцентувати увагу на актуальності проблеми, ролі і місця навчально-виховного процесу у формуванні в студентів і курсантів національної самосвідомості як важливого чинника патріотизму.

Виклад основних положень. Формування національної самосвідомості особистості майбутнього правоохоронця є складним довготривалим процесом, внаслідок якого є чітке самоусвідомлення причетності до нації, готовність чесно сумлінно служити суспільству і Закону, захищати інтереси української держави і її народу.

Що собою являє поняття “національна самосвідомість”?

А.Фрідріх дає наступне визначення “національна свідомість — це складне соціально-психічне утворення особистості, що є самоусвідомленням причетності до нації, готовності сумлінно й творчо працювати на благо Вітчизни, зміцнювати єдність свого народу Українську державу” [1, с. 6].

Проблема формування національної самосвідомості у майбутніх правоохоронців пов’язана з двостороннім процесом, що відбувається у сучасному світі, а саме: поширення глобалізаційних тенденцій, з одного боку, і прагнення до збереження національної ідентичності – з іншого. При цьому національна самосвідомість формується трохи пізніше, ніж інші форми самосвідомості.

Вирішальним періодом розвитку національної самосвідомості, її зміцнення і закріплення є юнацький (студентський) вік (18–22 років). Так, В. Борисов наголошує на тому, що освіта та національне виховання повинні “допомогти майбутнім громадянам України як частини Європейської спільноти, прийняти множинність культур у нашому суспільстві й у світі в цілому” [2, с. 22]. Ця думка вченого є актуальною і для підготовки майбутніх правоохоронців.

Формування національної самосвідомості тісно пов’язана з характером та національним менталітетом українців. “Національний характер українців, – пише відомий вчений П. Щербань, – формувався протягом віків. Вічне правдо шукання, гостинність і щедрість, ласкавість і доброзичливість, пісенність і музичність, працьовитість і талановитість, ніжність і глибокий ліризм, волелюбство і душевне багатство – лише деякі типові якості відомого в цивілізованому світі українського національного характеру” [3, с. 8].

Разом з тим українцям властива така психологічна риса, як інтровертність (лат. intro – всередину і versio – повертати, обертати) – спрямованість людини на свій внутрішній світ. З такою установкою пов’язують миролюбність, неохильність до агресії та насильства, високе поцінування своєї внутрішньої свободи. Як зазначають дослідники, домінуючою рисою українського національного характеру є емоційність як підвищена чутливість, вразливість, схильність ображатися [4, с. 15, 16].

Перевага емоційності, мрійливості над волею часто не давали змоги досягти визначених цілей, реалізувати задумане, довести до кінця розпочате. “Неадекватність вольової регуляції проектується в таких характерологічних рисах, як упертість, прагнення діяти по-своєму, всупереч раціональній логіці” [5, с. 53].

Як засвідчують сучасні наукові дослідження, українська ментальність відрізняється емоційно-почуттєвим характером. “Суттєвою рисою українця, – підкреслює Г. Васянович, – є екзистенційність світосприйняття. Ця риса формувалась відповідно до геополітичної, історичної ситуації в Україні. Постійні втрати від нападів завойовників, загроза смерті, глум над національними святинами супроводжувалися страхом за існування, “відступом у себе”, терпінням. Цей дух терпіння, національної толерантності позначився на тому, що українцеві бракувало твердості на шляху до боротьби за визволення” [6, с. 400].

Необхідною умовою нашого національного відродження і складовою частиною навчально-виховного процесу є відмова від почуття меншовартості і національної неповноцінності, яке прищеплювалось нашими ворогами віками і призвело до втрати історичної пам’яті, національної гідності і гордості, що сьогодні загрожує не тільки нашій культурі, але й взагалі нашому майбутньому.

Національна меншовартість – це забуття національної ідентичності, втрата гордості за свій народ, індиферентне ставлення до національних здобутків. У зв’язку з цим дійовим засобом відродження нації є формування в людини почуття національної гідності, що допоможе позбутися почуття національної меншовартості.

Аналізуючи цю складну проблему, О. П. Довженко значне місце відводив освіті. “Вона озброює особистість науковими знаннями, формує науковий світогляд, фундаментальні цінності та

орієнтації. Освіта – це також і виховання особистості, становлення її внутрішнього духовного світу, утвердження пріоритету особистості.

“Ця істина для О. П. Довженка була незаперечною, тож причини всіх негараздів в українському суспільстві, а також причини низької національної самосвідомості та її прояву-національної гідності, він убачав у хибній системі освіти й виховання, що підтверджує його запис у щоденнику” [7, с. 133].

Особливо його обурювало те, що один з найбільших за чисельністю серед європейських народів не має словника рідної мови, і це при тому, що культурна спадковість здійснюється саме через мову, бо саме вона передає зміст глибинних пластів національної свідомості. Олександр Петрович переживав за те, що український народ не має своєї офіційної історії – її викладання заборонено у ВНЗ, що в країні занедбано музеї, розкрадають цінності Лаври, знищують пам'ятники старовини – все це лише невелика частка яскравих свідчень занепаду історичної культурної спадщини народу, притлумлення його історичної свідомості, бо народ “не учили любити Батьківщину”, його “учили класовій ворожнечі і боротьбі... не учили історії”. А народ, що не знає своєї історії, на думку О. П. Довженка, – народ сліпців [7, с. 76].

Видатний письменник, режисер і громадський діяч О. П. Довженко вважав, що освіта й виховання мають здійснюватися рідною мовою, що втрата мови для народу рівнозначна втраті своєї національності” [7, с. 137].

Значну роль у становленні національної самосвідомості, а отже, і національної гідності, відіграє усвідомлення особистістю своєї незалежності до певного етносу. З цього погляду воно виступає саме як базова основа зазначеного процесу, тому національна самоідентифікація, усвідомлення своєї близькості з народом, спорідненості з ним є одним із чинників, що зумовлюють виникнення, функціонування й розвиток національної самосвідомості та її прояву – національної гідності. За відсутності національної самоідентифікації не може бути й мови про розвиток у людини національної самосвідомості, а отже, й національної гідності. І зовсім не випадково в “Зачарованій Десні” Довженко наводить приклад, коли допитливий хлопчик хоче з'ясувати “хто є хто”.

– *Що там за люди пливають?*

– *То здалека. Орловські. Руські люди, з Росії пливають.*

– *А хто ми? Ми хіба не руські?*

– *Ні, ми не руські.*

– *А які ж ми, тату? Хто ми?*

– *А хто там нас знає, – якимось журливо проказує мені батько. Прості ми люди, синку....*

Хахли, ті, що хліб обробляють. Сказать би, мужики ми... Да... Ой-ой-ой... мужики, й квит. Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось... [8, с. 37].

На цьому прикладі Довженко показує справжній корінь зла: хибна система виховання або ж брак незалежного національного виховання нівечать національну самосвідомість, і замість почуття національної гідності та гордості культивується комплекс національної меншовартості.

Як справедливо підкреслює А. І. Кожуховська: “Ніхто й ніколи не шануватиме жодного з тих народів, котрий не поважає самого себе, тому важливо не тільки відновити почуття національної самоповаги, а й повсякчас підтримувати і плекати його” [9, с. 139].

У процесі навчальної і виховної діяльності патріотичним обов'язком всього професорсько-викладацького складу є формування у свідомості курсантів і студентів почуття гордості за свою Вітчизну, народ, його історію. З цією метою слід наводити історичні приклади, на яких показувати, хто ми є і чого варті в європейській сім'ї народів. В цьому аспекті хочеться навести історичний приклад.

У 1654 р. через українські міста проїжджав антиохійський патріарх Макарій, який здійснював поїздку в столицю Московії. Син патріарха Павло пише про те, як Макарій був приємно здивований рівнем освіти українців. “По всій землі руських, тобто козаків, ми помітили і це дійсно викликало наше здивування на прекрасну рису: всі вони, за виключенням небагатьох, навіть більшість їх

дружин і дочок, вмюють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи; крім того священники навчають сиріт і не залишають їх тинятись по вулицям неосвіченими”.

І далі: “Число грамотних особливо збільшилось з часів появи Хмеля (дай Боже йому довго жити!), котрий звільнив цю країну і визволив ці мільйони незліченних православних від іга ворогів”.

Ми з гордістю повинні констатувати, що українці й інші народи з великою повагою і шаную пам’ятають імена своїх видатних особистостей.

Нам є чим гордитись і є що захищати і це надає нам сили, заснаги і віри в світле майбутнє України.

У розвитку національної самосвідомості треба виділити наступні етапи.

Перший – *раннє етнічне самоусвідомлення.*

Другий – *національно-патріотичне самоусвідомлення.*

Третій – *державно-патріотичне самоусвідомлення.*

Критеріями сформованості національної самосвідомості є когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний. На *когнітивному рівні* майбутні правоохоронці повинні отримати міцні знання про свої національні ознаки (історія, культура, мова, особливості ментальності) та ознаки інших спільнот, що є основою національної ідентифікації.

Емоційно-ціннісний критерій характеризує, наскільки студенти і курсанти відчують потребу брати участь у позааудиторній виховній роботі українознавчого спрямування, як вони ставляться до національних цінностей і духовних надбань українського народу. Важливою умовою розвитку самосвідомості студентів є вдосконалення їхньої навчально-пізнавальної діяльності, задоволення в ній основних особистих потреб у самовизначеності, самоствердженні та самореалізації.

В основу діяльнісно-практичного критерію покладено прагнення студентів і курсантів у навчально-виховному процесі реалізувати себе як патріота.

Серед рівнів національної самосвідомості курсантів і студентів умовно можна виділити високий, середній, низький.

Високий рівень характеризується стійкою мотивацією у поведінці та діяльності, ідентифікації з нацією її історією, культурою, духовністю, стійкою системою національних цінностей. Такі курсанти і студенти беруть активну участь у позааудиторній виховній роботі українознавчого спрямування, а також проявляють стійкий інтерес до участі в наукових дослідженнях. Їм властивий високий рівень самоорганізації та самоконтролю.

Середній рівень (ситуативно-позитивна діяльність) – характеризується вибірковою мотивацією, яка дозволяє їм достатньо усвідомлювати приналежність до української нації. У таких студентів і курсантів недостатньо стійка система національних цінностей. Вони епізодично беруть участь у позааудиторній українознавчій роботі. Їм притаманний недостатній рівень самоорганізації, самоконтролю та самовиховання.

Низький рівень (слабка спонукально-позитивна діяльність) сформованості національної самосвідомості. Національні цінності студентів і курсантів є нестійкими. Вони не проявляють ініціативи у виховній роботі українознавчого спрямування.

Важливе завдання, яке постає перед всім професорсько-викладацьким складом щодо сформованості національної самосвідомості майбутніх правоохоронців, – досягти високого рівня їх самосвідомості та максимально підвищувати низький рівень.

Аналіз сучасних наукових праць засвідчив, що серед системи виховних заходів визначальна роль у вихованні національної самосвідомості особистості відводиться українознавству. Це комплексна синтетична наука, до системи інтегрованих наукових знань якої входять теоретико-методологічні, філософські, політико-державницькі, правові культурно-історичні аспекти українознавства. Встановлено, що у формуванні когнітивного компонента національної ідентичності студентської молоді важливу роль відіграють дисципліни історичного циклу, а також історія української і зарубіжної культури, культурологія та ін.

Повернення України до духовних надбань видатних вітчизняних мислителів, використання їх педагогічних ідей сприятиме розвитку національної ідеї, формуванню національної свідомості в державі.

Замислюючись над проблемою формування національної свідомості молоді, варто нагадати мудрі настанови видатних українців.

“Справжній патріот, – писав Г. Ващенко, – любить Батьківщину в цілому і не відвертається від неї тому, що її нарід має деякі негативні риси або тому, що в минулому він робив ті чи інші помилки. Не стане, наприклад, справжній патріот відвертатись від своєї Батьківщини тому, що його нарід через певні історичні умови не піднісся на такий рівень культури, на якому стоять передові народи Європи.

Справжній патріот не обмежується пасивною любов'ю до свого краю і народу, до його сучасного й минулого, до його мови й культури. Для патріота дорога честь своєї Батьківщини і він захищає її, і разом з тим своєю діяльністю і взагалі всією своєю поведінкою він намагається піднести цю честь”[10, с. 287, 288].

З чого починається Батьківщина? Які фактори і чинники впливають на любов до рідної Вітчизни, до батьківської хати, до рідних друзів, школи, у якій вчився, до односельців? Про це глибоко лірично і правдиво сказав В. О. Сухомлинський: *“З далекого, далекого дитинства запам'ятав я малюнок на обкладинці “Кобзаря” Тараса Шевченка: мати з дитям на руках. Воно дивиться радісними очима, і мама усміхається: хіба може бути для неї більша радість, ніж посмішка рідної дитини? Коли я чую або читаю слово Батьківщина, мені згадується той день, коли мама дала мені в руки “Кобзар” з щасливою матір'ю і усміхненим дитям”* [11, с. 168, 169]. Надзвичайно мудро і переконливо звертається до молоді В. О. Сухомлинський: *“Батьківщина – твій дім, твоя колиска. У рідному домі не завжди все гаразд. Є в нас своє лихо й горе. Говорячи про них, пам'ятай: ти говориш про лихо і горе свого рідного дому. Щоб мати моральне право говорити про лихо і горе свого народу, щоб один раз сказати, треба десять разів зробити щось конкретне для зміцнення своєї Батьківщини”* [11, с. 176].

Про сутність патріотизму глибоку думку висловив геній українського народу І. Франко. *“Мій патріотизм, – підкреслює Франко, – це тяжке ярмо, вложено долею на мої плечі. Я можу здригатись, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням”* [12, с. 114]. Ці слова великого українця-патріота є надзвичайно актуальними для всіх громадян, хто по-справжньому любить і захищає свою Батьківщину.

Висновок. Проблема формування національної самосвідомості курсантсько-студентської молоді, національно-духовних і морально-патріотичних цінностей та ідеалів у навчально-виховному процесі ВНЗ є надзвичайно важливою з огляду на її роль і місце у формуванні майбутнього фахівця-патріота.

Для української держави та суспільства важливо, на які цінності скерована гуманітарна освіта, здійснення чи захист яких цінностей вона забезпечить і на якому рівні. Патріотизм є фундаментальною ціннісно-світоглядною і духовною категорією. Процес формування у молоді національно-патріотичної самосвідомості є надзвичайно складним, багатоаспектним і довготривалим, що вимагає від керівного, професорсько-викладацького складу високої відповідальності, забезпечення комплексного впливу всіх без винятку навчальних дисциплін. У цьому аспекті слід активно вивчати й аналізувати передовий зарубіжний досвід ВНЗ, їх раціональні ідеї і кращі зразки треба використовувати у навчально-виховному процесі. Вся система виховання повинна бути спрямована на усвідомлення кожним студентом і курсантом відповідальності за долю своєї Вітчизни, боротьбу за її авторитет на міжнародній арені, захист суверенітету і територіальної цілісності у зв'язку агресивною антиукраїнською політикою і бойовими діями на Сході України.

Вміле поєднання освіти і виховання, активної участі курсантів і студентів в громадському житті культурно-естетичних та спортивних програмах сприятиме формуванню національної самосвідомості, патріотизму правоохоронців – вірних захисників безпеки, прав, свобод, честі, гідності і достоїнства громадян України.

1. Фрідріх А. В. Педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. педагог. наук: спец: “Теорія і методика виховання” 13.00.07. Інститут проблем виховання АПН України / А. В. Фрідріх. – К., 2006. – 21 с.

2. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: автореф. дис. ... д-ра педагог. наук: спец: 13.00.07 – “Теорія і методика виховання” – Тернопільський національний університет ім. Володимира Гнатюка / В. В. Борисов. – Тернопіль, 2006. – 40 с.

3. Щербань П. Формування національної самосвідомості в сім’ї / П. Щербань. – К.: Т-во “Знання” України, 2002. – 94 с.

4. Чижевський Д. Філософські твори // Д. Чижевський. – К.: Смолоскип, 2005. – Т. 4. – 402 с.

5. Камчатна Н. В. Психолого-педагогічні основи формування національного менталітету // Формування національного менталітету: зб. наук. праць за матеріалами регіонал. наук.-практ. конф. / Н. В. Камчатна. – Луганськ: Вид-во “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, 2009. – С. 48–54.

6. Васянович Г. П. Вибрані твори: В 5-ти т. Педагогічна етика: навч. посіб. / Г. П. Васянович. – Львів: Сполом, 2010. – Т. 3. – 420 с.

7. Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941–1956) / О. П. Довженко. – К: Вид-во гуманіст. літ-ри, 2004. – 205 с.

8. Довженко О. П. Вибране: для ст. шк. Віку / упорядкув. текстів та передм. О. П. Довженко. – К.: Школа, 2008. – 320 с.

9. Кожуховська А. І. Від національного до загальнолюдського: національна гідність у педагогічних поглядах О. П. Довженка // Педагогіка і психологія / А. І. Кожуховська. – К.: Вид-во гуманіст. літ-ри, 2004. – 205 с.

10. Ващенко Г. Виховання волі і характеру / Г. Ващенко. – Боффало. – Мюнхен, 1957. – 271 с.

11. Сухомлинський В. О. Як виховувати справжню людину. Вибрані твори. В 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К., “Рад. школа”, 1976. – С. 149–408.

12. Франко І. Публіцистика. Вибрані статті / І. Франко. – К.: Наука, 1953. – 158 с.